

УДК 330.3(477)

JEL O 10 + A 14

[http://doi.org/10.31474/1680-0044-2022-1\(25\)-4-12](http://doi.org/10.31474/1680-0044-2022-1(25)-4-12)

О.О. Фоміна

ТРАНСФОРМУЮЧІ ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Мета. Метою статті є висвітлення факторів економічного розвитку, що сприяють трансформації суспільних відносин, зокрема духовних, етичних, психічних.

Методика. Для досягнення поставленої мети в статті було застосовано загально наукові методи формальної логіки, що дають змогу встановити зв'язок між категоріями етика, психіка, свідомість, інстинкти, менталітет; аналізу і синтезу для порівняння. В роботі застосовано методи діалектики, зокрема метод наукової абстракції, який дозволяє виявити зв'язок пасіонарності суспільства, духовних рушіїв розвитку з енергією, що націлена на економіку; методи аналізу і синтезу використовуються при дослідженні психіки та менталітету людини як рушіїв економічного розвитку суспільства; методи історичного і логічного надають можливість прослідкувати виникнення революційних основ економічної трансформації соціуму.

Результати. Вивчення потенціалу соціально-економічного процесів за рахунок пасіонарності українського суспільства, особливостей його духовних, етичних, психічних якостей, сьогодні набуває особливого значення. Підйом соціальної активності й інновацій здатен певною мірою вирішити проблему протистояння інтересів, з одного боку, між елітою, бюрократією та часткою населення, що в основному нелегітимно збагатилося, з іншого – між активними в суспільно-політичному відношенні масами населення, які під час трансформаційних змін не тільки не задовольнили свої інтереси, а і втратили свій соціальний статус.

Наукова новизна. На основі дослідження неекономічних чинників економічного розвитку зроблено висновок про зв'язок між соціальною активністю та задоволенням індивідуальних і суспільних інтересів; показано, що революційна трансформація суспільства несе в собі з одного боку нові аспекти розвитку економічної системи, а з іншого руйнує моральність людства, знищує основу її планомірного поступового еволюційного розвитку

Практична значимість. В статті наведено вплив трансформуючих чинників, а саме ментальних, духовних, психічних, етичних на економічний розвиток в аспекті людської поведінки.

Ключові слова: неекономічні чинники розвитку, революційна трансформація соціуму, економічна поведінка, пасіонарність соціуму, національна психіка, менталітет.

Вступ. Економічне зростання, розвинутий людський капітал, наявність умов для його повноцінного існування та розвитку є основою економічно сильної та процвітаючої держави. Трансформація економічних систем пострадянського простору висуває ці проблеми на передній план. Одночасно загострюються питання щодо вибору країнами, зокрема Україною, шляхів розвитку з урахуванням суперечностей економічного зростання, забезпечення його якості, визначення місця на світовій арені. Одним із стратегічних пріоритетів розвитку України виступає інтеграція до Європейського Союзу, що зумовлює прийняття загальноєвропейських цінностей та критеріїв соціально-економічного розвитку. Європейський вектор розвитку української національної економічної системи вимагає всебічного та системного дослідження соціуму, зокрема аналізу чинників, які стимулюють або гальмують інтеграційні процеси. Особливу роль в процесі інтеграційного розвитку можуть відігравати нематеріальні чинники, а саме соціально-культурні, духовно-релігійні, тощо. Зазначені чинники тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені, значною мірою впливають

на людину (її поведінку, цілераціональність та прагматичну мотивацію) та суспільство в цілому. Позитивний вплив соціально-культурних та духовно-релігійних чинників, скерований у напрямі консолідації суспільства та економічного середовища, може виявитись стимулятором додаткових передумов і можливостей економічної інтеграції України з країнами ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу проблем розвитку та регулювання соціально-економічних систем присвячено багато досліджень науковців сучасності і минулого як в Україні, так і за її межами. Викликають інтерес роботи польських науковців, зокрема порівняльний аналіз рушіїв та криз економічного зростання, що викладено у роботі [1] за редакцією Л. Бальцеровича; американських науковців Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона, що у своїй праці [2] досліджують проблеми економічного зростання і розвитку, пояснюючи, що економічний успіх країн не залежить від культури, клімату і географічного положення. Також цікавою для розуміння співвідношення економічного зростання та добробуту нації є робота [3] Г. Макстона та Й. Рандерса, що пояснює, як

знизити рівень безробіття, нерівності та швидкості зміни клімату, продовжуючи економічне зростання. Корисною для аналізу економіки України в аспекті суспільного розвитку є робота [4] Ф. Агіюна та Дж. Уільямсона, яка пояснює взаємозв'язок між економічним зростанням, соціально-економічною нерівністю та глобалізацією.

Щодо науковців України, то тут слід виокремити таких науковців, як: П. Єщенко [5], який надає загальні «рецепти» виходу з кризи економіки України на основі аналізу соціально-економічних реформ, що реалізуються в державі; О. Гаврилишина [6], в роботі якого досліджено демократичні і ринкові реформи в посткомуністичних країнах; колективну монографію за редакцією О. Власюка і А. Мокія [7], в якій викладені особливості трансформації економічних систем у країнах Центрально-Східної Європи та України і запропоновано концептуальні засади модернізації національної економіки з дотриманням критеріїв економічної безпеки держави. Важливою для розуміння трансформації економічної поведінки соціуму на шляху до ефективного соціально-економічного розвитку є робота [8], що виконана за участю лауреата Нобелівської премії з економіки 2002 року В. Л. Сміта за редакцією Р. Шеремети, О. Романенко.

Слід відзначити праці, що і дотепер не втрачають своєї актуальності, М. Туган-Барановського [9], П. Сорокіна [10], Й. Шумпетера [11] та ін. Серед сучасних досліджень соціально-економічного розвитку особливої уваги потребують роботи Д. Норта щодо взаємозв'язку економічної і політичної поведінки протягом історичного розвитку людства через інститут насилля [12], Г. Задорожного щодо формування стратегічного вектору суспільного розвитку через формування особистісно орієнтованої методології економічного пізнання [13] та ін. Проте залишаються ще недостатньо дослідженими соціально-економічні аспекти економічного розвитку в умовах суспільної трансформації, вплив нематеріальних чинників на формування громадянського суспільства в Україні.

Мета статті (постановка завдання).

Метою статті є висвітлення факторів економічного розвитку, що сприяють трансформації суспільних відносин, зокрема духовних, етичних, психічних.

Теоретичною та методологічною

основою дослідження виступають наукові праці вітчизняних та закордонних дослідників минулого і сучасності. В роботі застосовано методи наукової абстракції, аналізу та синтезу, історичного та логічного. Зокрема за допомогою методу наукової абстракції визначено зв'язок пасіонарності суспільства, духовних рухів розвитку з енергією, що націлена на економіку; методи аналізу і синтезу використовуються при дослідженні психіки та менталітету людини як рухів економічного розвитку суспільства; методи історичного і логічного надають можливість прослідкувати виникнення революційних основ економічної трансформації соціуму.

Виклад основного матеріалу. Кожне суспільство розвивається за унікальним сценарієм, тому для більш глибокої трансформації необхідно уникати широких узагальнень і фокусуватись на усвідомленні деталей культурного спадку конкретного суспільства. Знання минулого є необхідним для кращого розуміння теперішнього, для врахування рішень і помилок, що неможливо допускати у майбутньому. Враховуючи циклічний розвиток економічної системи, зважаючи на те, що історія повторюється і аналог проблем будь-якого напрямку можна знайти в минулому, необхідно враховувати чинники, які стали основою для виникнення революційних настроїв у суспільстві. Але при цьому в обов'язковому порядку необхідно враховувати ті негативні наслідки, які спричинили спад економіки та зубожіння більшості населення. Традиційно політична економія визнавала первісність і визначальний характер матеріальних рушійних сил у розвитку суспільства відносно нематеріальних (духовних, психічних, етичних тощо). Але до рушійних сил розвитку слід віднести суперечності, прогресивну діяльність соціальних суб'єктів, спрямовану на їх розв'язання, спонукальні сили цієї діяльності (потреби, інтереси, цінності та ін.).

Питання про духовні рушійні сили розвитку поставив Л. Гумільов в своїй «пасіонарній теорії етногенезу» (пасіонарність від фр. *passion* – пристрасть) [Зильберт М. Лев Гумилев. Теория этногенеза: Великое открытие или мистификация? – М.: АСТ, 2013. – 702 с.]. Як рушійну силу розвитку суспільства він досліджує пасіонарність соціуму. Йдеться про рівень соціальної активності, своєрідний духовний потенціал, духовну енергію, так би мовити, оптимізм суспільства. Духовна енергія

суспільства, у свою чергу, формується під впливом релігійних, культурних, моральних чинників. Узагалі можна було б окреслити проблему і простіше, наприклад – культурні чинники соціально-економічного розвитку. Але дослідження пасіонарного аспекту розвитку суспільства дозволяє оцінити синергетичний вплив (сумісну дію) усіх зазначених вище чинників. Нажаль, суспільну пасіонарність кількісно визначити неможливо, але світова економічна історія має безліч прикладів того, що рушійні сили розвитку (навіть науково-технічний прогрес) приводилися (або не приводилися) у дію певною духовною енергією членів суспільства: прагненням до кращого та нового, ступенем самовіддачі, мобілізацією, здатністю до підприємництва, або навпаки апатією. Значні накопичення духовної енергії (до речі, енергія від гр. *energeia* – дію, створюю), спрямовані в економіку у вигляді трудової самовіддачі й жадоби діяльності, обертаються відкриттями нових джерел ресурсів і підвищенням якості факторів виробництва, що, у свою чергу, спричиняє розширення виробництва товарів і послуг. Коли ж енергія, що живить трудову та підприємницьку практику, вичерпується, спостерігається занепад економічного життя. Починається масовий вихід населення з галузей, що потребують напружених трудових зусиль. Інтенсивна трудова діяльність здається непотрібною та стомлюючою. Тоді пануючою стає не виробнича, а перерозподільча система господарювання, орієнтована на одержання доходів з обмеженої кількості цінностей, створених чужою працею, або працею в минулому.

Особливе значення у розвитку суспільства, на думку М. Туган-Барановського, має почуття національної гідності, «національність часто являє собою крайню межу для симпатичних почуттів сучасної людини» [9, с. 9]. Створюючи модель «етичного соціалізму», М. Туган-Барановський наголошував: якщо відкинути вчення про абсолютні цінності людської особистості, то всі демократичні вимоги «нашого часу виявляться просторікуванням» [14, с. 7]. Поділяючи політичну економію на теоретичну і практичну економічну науку (економічну політику), вчений рекомендує економічній політиці «вступати у тісний зв'язок з етикою», яка має забезпечувати їй «керівні ідеї; зокрема центральною ідеєю політики повинна стати етична ідея верховної цінності людської

особистості». Економіст, на думку М. Туган-Барановського, має відмовитися від «безнадійної спроби вивчати народно-господарські явища у всій їх складності, що спостерігаються в емпіричній дійсності». Достатньо дослідити поведінку «спрощеної людини, яка діє у спрощеному соціальному середовищі». Вивчення ж «соціального середовища, в якому діють люди – пануючі соціальні установи, політичні форми співжиття, діюче право» вчений покладає на інші соціальні науки. Але зазначає, що економіст, аналізуючи господарські явища і процеси, має бути добре обізнаним із психічною природою людини (психологією) та враховувати вплив соціального середовища, тобто користуватися висновками соціології. «Соціальна наука не може не відображати класових інтересів; але в такому випадку, вона не може бути і чисто об'єктивною наукою», – зауважує вчений. Названу суперечність він пропонує вирішити, піднявшись над протилежністю інтересів, з етичних позицій, які втілюють загальнообов'язковий для усіх людей практичний інтерес. З цього приводу він стверджує: «Всяка людська особистість є верховною метою у собі, а тому всі люди рівні, як носії святині людської особистості. Це і визначає верховний практичний інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія: інтерес не робітника, капіталіста чи землевласника, а людини взагалі, незалежно від причетності до того чи іншого класу». На місце класової солідарності, на думку вченого, має постати загальнолюдська солідарність – «етичне визнання рівноцінності і самоцілності людської особистості» [15, с. 206-207].

Психіка людини як біосоціальної істоти охоплює як генетично унаслідуванні якості, так і виховані з дитинства і засвоєні норми та правила поведінки, а також звички, вироблені та набуті з життєвим досвідом. Психіка людини включає її свідомість. Свідомість і цінності, що до неї входять, інтелект і знання, разом з успадкованими і виробленими вольовими якостями психіки, здатні виступати регуляторами поведінки, дії всього механізму психіки. Але такий регулятор не може замінити ні рушійні сили поведінки, ані її спрямованість.

Економіста психіка людини цікавить остільки, оскільки вона проявляється як самостійний чинник її (людини) поведінки у виробництві, розподілі, обміні і споживанні благ та послуг, створенні суспільних норм,

правил і організаційних форм цієї поведінки. Слід зазначити, що психіка людини є центром взаємодії дуже складної системи суперечливих інстинктів [16, с. 317]: інстинктів індивідуального виживання (наприклад, продовження роду, самозбереження); інстинктів індивідуального розвитку (свободи, суперництва, самовиразу); соціальних інстинктів (а саме психічної реакції), що виражають потребу людини у колективному існуванні (співчутті, співпраці). Зазначені інстинкти здатні перетворити індивідуальну реакцію окремого члена колективу на подразник на колективний рефлекс, коли всі члени колективу реагують однаково і одночасно. Неврахування чинника психіки може призвести до невірних соціально-економічних висновків, побудови концепцій, що відповідають логіці «людини економічної», але нереалістичних за своєю суттю, формування економічної політики держави, приреченої на невдачу.

Історичний досвід свідчить, що в основі розвитку економічної системи лежить «національна психіка». Нація є самостійним організмом, здатним, виходячи з своїх життєвих потреб, активно впливати на державу, економіку і територію. «Характерною ознакою нації є наявність таких чинників об'єднання, як загальна територія, історична доля, літературна мова, культура, товарно-ринкові відносини, традиції, державний устрій, національна самосвідомість» [16, с. 313]. Тобто, нація є історично сформованою єдністю людей за мовним, культурним і психічним складом, що має свої особливості та специфічні риси. Особливості національної психіки, які формуються століттями, визначають інституційну та організаційну структуру господарства, його динамізм та ефективність. Національна психіка виховується, передається із покоління в покоління. Але передача ця відбувається на певній генетичній базі і в певному природно-господарському і соціально-культурному середовищі. Так, відомо, що найбільш успішними в економічному розвитку стали ті нації, в психіці яких провідну роль відігравали потреби та інстинкти інноваційної діяльності.

Вчені, які вивчають особливості української національної психіки, вважають, що вона (психіка) дуже суперечлива і неоднорідна. Це обумовлено історичними особливостями розвитку території та специфічністю психогенетичних типів

населення, яке на ній проживає. Науковці вважають, що основною специфічною рисою національної психіки українців є її нестійкість, невизначеність, мінливість у побудові пріоритетів серед екзистенціальних потреб. З такого вплива нестійкість системи цінностей, ціннісних критеріїв поведінки. Так, нестійкість проявляється у відносинах власності (невизначеності населення щодо вибору між суспільною і приватною власністю), ставленні до корупції (населення виступає проти корупції і одночасно активно приймає у ній участь), довірі й недовірі до суспільних інститутів (банків і фінансових структур, фондів, органів правопорядку тощо). За таких умов важко очікувати раціональності, реалістичності і практицизму, що обумовлює виникнення конфліктів на різних рівнях соціально-економічних відносин. Чинники, що історично склалися, підтримують відносну нестійкість і мінливість соціально-економічного середовища та продовжують впливати на розвиток національної психіки України, можна звести до наступних: різноманітність генетичних коренів у соціальних груп, що складають українську націю; відмінності культурних і релігійних основ вихованої психіки; різка регіональна диференціація природно-господарських основ психіки.

Досліджуючи можливості подолання зазначених суперечностей національної психіки, М. Туган-Барановський дійшов висновку, що «не інтелектуальна обдарованість, а моральна сила забезпечує народу перемогу у боротьбі за існування...» [9, с. 15]. Таким чином, виникає потреба у дослідженні національного менталітету.

Менталітет несе в собі відбиток логічно неосмислених історичних традицій, успадкованих від попередніх поколінь стилів та типів поведінки, особливостей мислення, рис національного характеру, світогляду, релігії. Менталітет – це специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне і суспільне – все це «перетинається» та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях. Характерно, що менталітет – це не пасивний об'єкт, це своєрідний еквівалент сумарної дії всіх названих чинників.

Він сам є трансформуючим фактором суспільного розвитку, надзвичайно важливим і дієвим, і в той же час малопомітним, оскільки імпульси, які ним транслуються етносу чи окремій людині йдуть з глибини історії, і навіть майбутнього. І тут не може бути нічого дивного, оскільки вони – імпульси – генеруються архетипом нації, який належить «тонкому світу», що характеризується для нас поки що незрозумілими просторо-часовими характеристиками.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства менталітет продовжує відігравати свою важливу роль, як «вмонтованого в соціум» регулятора економічних, політичних та культурних подій [13]. Ментальність виступає системою уявлень та цінностей, які стимулюють і регулюють поведінку соціуму в

соціально-економічних умовах його існування. Психіка суспільства втілюється у його менталітеті, який виступає ядром поведінки нації. Менталітет включає в себе всі духовні рушії суспільного розвитку, він визначає спрямованість дії як окремої особистості, так і суспільства загалом на основі свідомих і інстинктивних властивостей психіки, формує цілі та мотиви розвитку, виступає конструктором людських цінностей, норм, поведінки, саморегуляції, установок та внутрішньої програми дій.

Все вищесказане щодо впливу на суспільний розвиток нематеріальних чинників можна систематизувати і представити схемою (рис. 1).

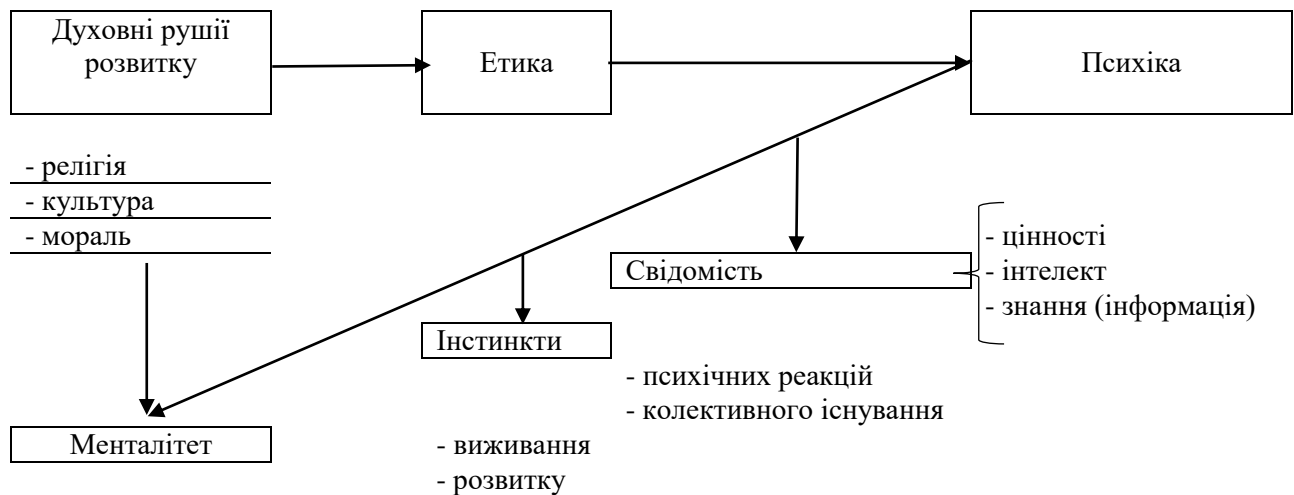

Рис. 1. Нематеріальні рушії суспільного розвитку

Авторська розробка

Українське суспільство на даному етапі свого існування зазнає суттєвої трансформації, відбувається формування та розвиток революційного менталітету нації, що прагне визнання своєї ідентифікації.

Щоб зрозуміти сутність масового революційного менталітету, необхідно звернутися до робіт Пітірима Сорочіна, який показав, що революції зароджуються тоді, коли в результаті тривалого пригнічення базових інстинктів значної частини населення його поведінка починає управлятися не історично складеними психологічними нормами, а безпосередньо природними рефлексами. Іншими словами, історична «кольчуга» національних норм проривається,

відбувається «біологізація» соціальної поведінки, люди постають у новому, раніше ними самими невідомому виді. І тут затираються відмінності між німцем, французом і росіянином: революційний француз – приблизно теж саме, що і революційний росіянин, або угорець, або українець. При цьому революція втягує у сферу безпосередньої дії біосоціальних сил своїх ворогів – контрреволюціонерів [16].

В умовах революції або війни інстинкти індивідуального виживання подавляють інстинкти розвитку, таких як свобода, самовираження, відповідальність тощо, а також певні соціальні інстинкти – співчуття, ієрархії, звільняючи в той самий час стадний

інстинкт, викристалізовуючи первинні потреби існування людини як біосоціальної істоти.

Для революційного вибуху мало одних подавлених інстинктів, необхідна ще і відсутність міцного, ефективного протистояння владі і пануючій верхівці. «Практично всі дореволюційні уряди несуть в собі характерні риси анемії, безсилля, нерішучості, некомпетентності, а з іншого боку – розпусти, корупції, аморальної збоченості тощо». Виродження еліти суспільства – це друга причина революцій, причому її поява не випадкова, а закономірна. «Виродження влади керуючих класів, якщо їх стан виключний і кастоподібний, рано чи пізно стає неминучим. Викликане це дією біологічних і соціальних чинників» [10, с. 288, 291].

Слід відзначити, що під дією революційних ідей людина перетворюється на людину-руйнівника. «Страшна правда» про людину-руйнівника, поведінкою якої можна легко маніпулювати, - це і є правда про психологічні основи соціальної революції. Якщо ця соціальна революція спрямована на вирішення соціально-економічних проблем, на розвиток промисловості, сільського господарства та інших сфер економіки, то вона є доцільною. Глибина цієї революції має супроводжуватися національним натхненням суспільного розвитку. На превеликий жаль соціальні революції супроводжуються громадянськими війнами, які спрямовані на вирішення амбітних проблем окремих особистостей. При цьому держава, яка знаходиться у стані громадського непорозуміння втрачає нормативно-правову базу для регулювання соціально-економічного розвитку суспільства.

І тут слід звернутись до творів М. Туган-Барановського, в яких розглядається вплив війни, революційних перетворень на суспільний розвиток: «Не інтелектуальна обдарованість, но моральна сила забезпечує народу перемогу у боротьбі за існування... Доки війна не зникла зі світової арени, до тих пір природний підбір не може укріплювати в людях альтруїстичні почуття. Жорстокість і сприйняття до чужих страждань є необхідними властивостями хорошого солдата... Саме умови боротьби за існування в сучасному суспільстві пояснюють нам, чому альтруїстичні почуття мають поки такий слабкий розвиток» [9, С. 15]. Разом з тим, сучасні соціальні потрясіння соціально-

економічної системи українського соціуму надають нам приклад того, як альтруїзм виникає реакцією на бездіяльність або слабкість держави щодо соціально-економічного забезпечення населення, а саме зростання волонтерського руху під час революційних потрясінь [17]. Ще одна теза викристалізовує особливості людської поведінки в трансформаційних умовах, зокрема прагнення влади і слави: «Прагнення влади, почестям, слави є, поряд з почуттям самозбереження і жадоби насолоди, найважливіший мотив людської поведінки. Боротьба за владу має в історії людства таке ж значення, як і боротьба за існування. Це є одним з найхарактерніших ознак людської історії, що відрізняє її від історії розвитку будь-якого животинного виду» [9 С. 20].

Таким чином, революційна трансформація суспільства несе в собі з одного боку нові аспекти розвитку економічної системи, а з іншого руйнує моральність людства, знищує основу її планомірного поступового еволюційного розвитку.

Обговорення результатів. Отримані результати дослідження дозволяють розглядати неекономічні чинники як трансформуючі фактори економічного розвитку. На особливу увагу заслуговують моральні та психічні чинники, оскільки саме вони виступають основою людської поведінки в суспільстві, сприяють виникненню революційних ідей, національному натхненню суспільного розвитку.

Висновок. Вивчення потенціалу соціально-економічного процесів за рахунок пасіонарності українського суспільства, особливостей його духовних, етичних, психічних якостей, сьогодні набуває особливого значення. Підйом соціальної активності й інновацій здатен певною мірою вирішити проблему протистояння інтересів, з одного боку, між елітою, бюрократією та часткою населення, що в основному нелегітимно збагатилося, з іншого – між активними в суспільно-політичному відношенні масами населення, які під час трансформаційних змін не тільки не задовольнили свої інтереси, а і втратили свій соціальний статус.

Практична значимість проведеного дослідження полягає у визначенні впливу трансформуючих чинників, а саме ментальних, духовних, психічних, етичних на економічний розвиток в аспекті людської поведінки.

Подальші дослідження в аспекті визначення трансформуючих факторів економічного розвитку мають сконцентруватися на поглибленому висвітленні аспектів виникнення і розвитку

Список літератури

1. Загадки экономического роста: движущие силы и кризисы – сравнительный анализ / Научные редакторы Л. Бальцеревич и А. Жоньца; пер. с польского Ю. В. Чайникова под научной редакцией А. В. Куряева. Москва: Мысль, 2016. 512 с.
2. Аджемоглу, Дарон; Робінсон, Джеймс. Чому нації занепадають / пер.з англ. Олександра Дем'янчука. 2-ге вид. випр. К.: Наш Формат, 2017. 440 с.
3. Макстон, Грем; Рандерс, Йорген. У пошуках добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату [текст] / Грем Макстон, Йорген Рандерс. Київ : Палубум, 2017. 320 с.
4. Экономический рост, неравенство и глобализация: теория, история и политическая практика / Филипп Агийон, Джеффри Уильямсон ; пер. с англ. Юлии Набатовой. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. 288 с.
5. Ещенко П. С. Украинская «великая депрессия» и как из нее выйти? / П. С. Ещенко. Київ : ВД «Дакор», 2017. 248 с.
6. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. Переклад з англ. Андрія Іщенка. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 384 с.
7. Економічна безпека держави / За загальною редакцією д.е.н., проф., члена-кореспондента НАН України О. С. Власюка, д.е.н., проф. А. І. Мокія. Львів: Априорі, 2013. 836 с.
8. Реформація: успіх Європи і шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р. М. Шеремета. О. Романенко, В. Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. освіти. К.: Самміт-Книга, 2017. – 256 с.
9. Туган-Барановский М. И. Психические факторы общественного развития / Михаил Иванович Туган-Барановский. *Мир Божий*. СПб. 1904. №8. С. 2-28.
10. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ.ред., сост и предисл. А.Ю. Согомонов : Пер. с англ. М. Политиздат. 1992. – 543 с.

альтруїстичних настроїв в економіці, впливу етики на економічний розвиток, формування революційних ідей та національного натхнення суспільного розвитку.

11. Йозеф А. Шумпетер Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Пер. з англ. В. Старка. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
12. Норт, Д.; Уоллис, Д.; Вайнгаст, Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества [Текст] / пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. М.: Изд. Института Гайдара, 2011. 480 с.
13. Задорожний Г.В. Духовно-ноосферно-устойчивое развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества. Харьков: ВННОО имени В. И. Вернадского, 2015. 107 с.
14. Туган-Барановский Д. М. М. И. Туган-Барановский как критик марксизма. *Вестник Донецкого национального университета экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского*. 2013. № 4. С. 7-13
15. Ущатовський Ю.В. Інституційна складова методології М. І. Туган-Барановського. *Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая*. 2013. № 3(45). С. 205-210.
16. Ольсевич Ю.Я. Психологические основы экономического поведения / Юлий Яковлевич Ольсевич. М. : ИНФРА-М, 2009. 413 с.
17. Фоміна О.О., Оленцевич Н.В. Альтруїзм і волонтерство: аспекти взаємозв'язку у соціальній поведінці. *Український соціум*. 2021. 2(77). С. 167-182. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/167_182_No-277_2021_ukr.pdf

References

1. Zagadki ekonomicheskogo rosta: dvizhuschie silyi i krizisy – sravnitelnyiy analiz (2016) / Nauchnyie redaktoryi L. Baltserovich i A. Zhontsa; per. s polskogo Yu. V. Chaynikova pod nauchnoy redaktsiey A. V. Kuryaeva. Moskva: Myisl
2. Adzhemoglu, Daron; RobInson, Dzheymys (2017). Chomu natsIYi zanepadayut / per.z angl. Oleksandra Dem'yanchuka. 2-ge vid. vipr. K.: Nash Format.

3. Makston, Grem; Randers, Yorgen (2017). U poshukah dobrobutu. Keruvannya ekonomichnim rozvitkom dlya zmenshennya bezrobittya, nerivnosti ta zmIn klimatu [tekst] / Grem Makston, Yorgen Randers. KiYiv : Palubum.
4. Ekonomicheskyy rost, neravenstvo i globalizatsiya: teoriya, istoriya i politicheskaya praktika (2015) / Filipp Agiyon, DzhEFFri Uilyamson ; per. s angl. Yulii Nabatovoy. M.: Izdatelskiy dom «Delo» RANHiGS.
5. Eschenko P. S. (2017) Ukrainskaya «velikaya depressiya» i kak iz nee vyiyti? / P. S. Eschenko. KiYiv : VD «Dakor».
6. Gavrilishin O. (2007) KapItalIzm dlya vsIh chi dlya obranih? RozbIzhni shlyahi postkomunistichnih peretvoren. Pereklad z angl. Andriya Ischenka. K. : Vid. dIm «KiEvo-Mogilyanska akademlya».
7. Ekonomichna bezpeka derzhavi (2013) / Za zagalnoyu redaktsieyu d.e.n., prof., chlenakorespondenta NAN Ukrayini O. S. Vlasyyuka, d.e.n., prof. A. I. Mokiya. LvIv: Apriori
8. ReformatsIya: uspih Evropi i shans dlya UkraYini: kolektivna monografIya za redaktsieyu (2017) Romana M. Sheremety ta Olgi Romanenko / R. M. Sheremeta. O. Romanenko, V. L. SmIt [ta In.]; UnIversitet menedzh. osvIti. K.: Sammlt-Kniga.
9. Tugan-Baranovskiy M. I. (1904). Psihicheskie faktoryi obschestvennogo razvitiya / Mihail Ivanovich Tugan-Baranovskiy. Mir Bozhiy. SPb.. Vol. 8.
10. Sorokin P.A. (1992) Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo / Obsch.red., sost i predisl. A.Yu. Sogomonov : Per. s angl. M. Politizdat.
11. Yozef A. Shumpeter (2011) Teoriya ekonomichnogo rozvitku: Doslidzhennya pributkiv, kapitalu, kreditu, vidsotka ta ekonomichnogo tsiklu / Per. z angl. V. Starka. – K.: Vidavnichiy dIm «KiEvo-Mogilyanska akademiya».
12. Nort, D.; Uollis, D.; Vayngast, B. (2011) Nasilie i sotsialnyie poryadki. Kontseptualnyie ramki dlya interpretatsii pismennoy istorii chelovechestva [Tekst] / per. s angl. D. Uzlanera, M. Markova, D. Raskova, A. Raskovoy. M.: Izd. Instituta Gaydara.
13. Zadorozhniy G.V. (2015) Duhovno-noosferno-ustoychivoe razvitie kak strategicheskyy vektor vozrozhdeniya ukrainskogo obschestva. Harkov: VNNOO imeni V. I. Vernadskogo.
14. Tugan-Baranovskiy D. M. (2013) M. I. Tugan-Baranovskiy kak kritik marksizma. Vestnik Donetskogo natsionalnogo universiteta ekonomiki i torgovki imeni Mihaila Tugan-Baranovskogo. Vol. 4.
15. Uschapovskiy Yu.V. (2013) InstitutsIyna skladova metodologIyi M. I. Tugan-Baranovskogo. Nauchnyie trudyi DonNTU. Seriya eknomiceskaya. Vol. 3(45).
16. Olsevich Yu.Ya. (2009) Psihologicheskie osnovyi ekonomicheskogo povedeniya / Yuliy Yakovlevich Olsevich. M. : INFRA-M.
17. FomIna O.O., Olentsevich N.V. (2021) AltruYizm I volonterstvo: aspekti vzaYimozv'yazku u sotsIalnlly povedIntsI. UkraYinskyy sotsIum. Vol. 2(77). Available at: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/167_182_No-277_2021_ukr.pdf (Accessed 11 November 2021).

Надійшла до редакції 20.02.2022р.

Фоміна Олена Олександрівна – к.е.н., доц., доцент кафедри економіки, обліку і оподаткування, ДВНЗ "Донецький національний технічний університет"
ORCID ID: 0000-0002-6737-2189
E-mail: olena.fomina@donntu.edu.ua

TRANSFORMING FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Goal. The purpose of the article is to highlight the factors of economic development that contribute to the transformation of social relations, including spiritual, ethical, mental. Method. To achieve this goal, the article used general scientific methods of formal logic, which allow to establish a connection between the categories of ethics, psyche, consciousness, instincts, mentality; analysis and synthesis for comparison. The method of dialectics is used in the work, in particular the method of scientific abstraction, which allows to identify the

connection between the passion of society, the spiritual drivers of development with the energy aimed at the economy; methods of analysis and synthesis are used in the study of the human psyche and mentality as drivers of economic development of society; methods of historical and logical provide an opportunity to trace the emergence of the revolutionary foundations of economic transformation of society. Results. The study of the potential of socio-economic processes due to the passion of Ukrainian society, the peculiarities of its spiritual, ethical, mental qualities, today acquires special significance. The rise of social activity and innovation can to some extent solve the problem of conflict of interest, on the one hand, between the elite, bureaucracy and the population, which is mostly illegitimately enriched, on the other - between active socio-political masses. not only did not satisfy their interests, but also lost their social status. Scientific novelty. Based on the study of non-economic factors of economic development, a conclusion was made about the relationship between social activity and the satisfaction of individual and social interests; shown that the revolutionary transformation of society carries on the one hand new aspects of economic development, and on the other destroys the morality of mankind, destroys the basis of its planned gradual evolutionary development Practical significance. The article presents the influence of transforming factors, namely mental, spiritual, mental, ethical on economic development in terms of human behavior.

Keywords: non-economic factors of development, revolutionary transformation of society, economic behavior, passion of society, national psyche, mentality.

Fomina Olena O. - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Accounting and Taxation, SHEI «Donetsk National Technical University»
ORCID 0000-0002-6737-2189
e-mail: olena.fomina@donntu.edu.ua